

DOI: 10.31648/an.5559

STRATEGIE AKTU PRZEPROSZENIA W NAUCE JĘZYKU PORTUGALSKIEGO JAKO OBCEGO

STRATEGIES OF THE ACT OF APOLOGY IN LEARNING PORTUGUESE AS A FOREIGN LANGUAGE

Justyna Wiśniewska

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1938-9672>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie / Maria Curie Skłodowska
University in Lublin

e-mail: wisjustyna@gmail.com

Keywords: acts of speech, act of apology, pragmatics, foreign language

Abstract: We begin our considerations with claiming that in the process of teaching a foreign language, the primary aim is to develop the pragmatic and communicative competence which means, among others, the ability to construct utterances that are correct and adequate for a particular communicative situation. The subject of this article is to present formal strategies concerning the act of apology, employed by Polish students in the process of learning Portuguese as a foreign language. Since the act of apology can be considered as one of the most essential acts of speech in communication, it is, therefore, important to verify which type of the act of apology is employed by students who are not native users of the Portuguese language.

Wprowadzenie

Akty mowy stanowią istotny element w procesie nauczania języków obcych, gdyż z jednej strony pozwalają wyrażać intencje przekazywane przez nadawcę za pomocą kodu językowego, z drugiej – kształtują i ułatwiają kontakty międzyludzkie. Przedmiotem opisu niniejszego artykułu są strategie grzecznościowe aktu przeproszenia stosowane przez studentów w procesie nauki języka portugalskiego jako obcego. Akt przeproszenia można uznać za jeden

z podstawowych i jednocześnie bardziej niezbędnych aktów mowy w komunikacji między rodzimymi użytkownikami języka, a także między obcokrajowcami.

Jak dowodzi wielu badaczy [Brown, Levinson 1987; Blum-Kulka i in. 1989], na wybór danej strategii mają wpływ trzy czynniki pragmatyczne: dystans konwersacyjny, czyli stopień zażyłości między rozmówcami; relacja zależności, wynikająca z hierarchii rozmówców: zawodowej, społecznej, okazjonalnej (stosunek władzy między rozmówcami – relacje asymetryczne) oraz ocena zagrożenia właściwa dla danego aktu mowy (wymogi panujące w określonej kulturze). Uwzględniając cel niniejszej pracy, spróbujemy zatem zweryfikować, czy w poddanym analizie korpusie respondenci uwzględniają wyżej wymienione zmienne, które wpływają na pragmatyczne wybory rozmówców podczas wyrażania aktu przeproszenia.

Niniejszy tekst składa się z czterech następujących po sobie części. W pierwszej z nich, uważamy za niezbędne podjęcie krótkiej refleksji dotyczącej aktu przeproszenia, którego nauczanie jest bezpośrednio związane z rozwijaniem kompetencji pragmatycznej, jak również odgrywa ogromne znaczenie w kształtowaniu świadomości międzykulturowej uczniów. W drugiej przedstawimy wybraną metodologię tak, aby następnie omówić i poddać dyskusji wyekscerpowane przykłady, które prezentują zastosowane strategie grzecznościowe aktu przeproszenia. Artykuł kończy podsumowanie, będące konkluzją podjętej analizy.

Akt przeproszenia

Przeproszenie jest jednym z aktów mowy, na podstawie którego John Austin [1962] rozwinął koncepcję wypowiedzi performatywnych¹. Warto w tym miejscu dodać, że według klasyfikacji Johna Searla [1979, 23-24] przeproszenie jest aktem ekspresywnym, którego cel illokucyjny polega na wyrażaniu określonych nastawień psychicznych (takich jak np. radość, smutek, wdzięczność itd.) [Searl 1979, 23-24]. Ryszard Lipczuk omawiając nazwy klas aktów mowy i ich różne rozumienie u poszczególnych autorów, filozofów, językoznawców i socjologów, zauważa, że ekspresywy Searle'a, których przykładem jest akt przeproszenia, odpowiadają częściowo regulatywom Habermasa (1971) i satysfaktywom Wunderlicha (1978) [Lipczuk 1999, 173]. Przeprosiny są rezultatem przewinienia, naruszenia normy, w wyniku czego może dojść do zerwania kontaktu. Mirosław Bańko eksplikuje przepraszanie w następujący sposób: „przepraszać 1. Mówimy przepraszam, 1.1. jeśli zrobiliśmy komuś coś złego, zwykle niechcący,

¹ „Pojęcie wprowadzone przez Austina na oznaczenie wypowiedzenia, które przez samo wypowiedzenie staje się jakimś aktem illokucyjnym, np. obietnicą, pytaniem itp. (...) Wypowiedzenia performatywne mogą być eksplicytne lub implicytne” [*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* 2003, 645]

chcemy powiedzieć mu, że jest nam z tego powodu przykro i że prosimy go o wybaczenie [...] 1.2. z ważnych powodów zrobiliśmy świadomie coś złego lub niestosownego albo musimy zrobić coś takiego i chcemy prosić o wybaczenie” [Bańko 2000, 325]. Zaś Anna Wierzbicka tak oto definiuje przeprosiny: „wiem, że zrobiłem coś co było dla ciebie złe / sądzę, że możesz czuć do mnie coś złego z tego powodu / mówię: żałuję, że to zrobiłem / mówię to, bo chcę, żebyś nie czuł do mnie nic złego” [Wierzbicka 1983, 130]. Warto tu dodać, że Wierzbicka precyzuje również cel illokucyjny przeproszenia: „mówię to, bo chcę, żebyś nie czuł do mnie nic złego” [ibidem]. Wśród lingwistów portugalskich José Pinto de Lima i Maria H. Mira Mateus (i in.) formułują cel aktu przeproszenia jako ten, który wyraża stan psychiczny nadawcy w stosunku do stanu rzeczy określonego w treści zdania [Lima 2007, 105; Mateus i in. 2003, 78]. Inni badacze, m.in. Geoffrey N. Leech, uważają, że głównym elementem aktu przeproszenia jest wyrażenie żalu mówiącego z powodu własnego przewinienia [Leech 1983, 27]. Jak zatem wynika z powyższych stwierdzeń, istotnym celem illokucyjnym aktu przeproszenia jest wyrażenie emocji, czyli okazanie nastawienia psychicznego mówiącego względem zaistniałej sytuacji. Jak słusznie zauważa Thomas Johnen, należałoby się zastanowić, czy demonstrowanie uczuć w akcie przeproszenia jest rzeczywiście jego nadrzędnym celem [Johnen 2017, 321]. Gdyby tak było, trudno wytłumaczyć zrealizowanie aktu przeproszenia, w którym nadawca dobrowolnie narusza normę społeczną, werbalizując prośbę o wybaczenie w momencie popełniania wykroczenia. Posłużmy się przykładem, który ilustruje powyższe twierdzenie: Przepraszam, że przychodzę do ciebie o tej godzinie.

Jak podkreśla Maria H. Araújo Carreira główną funkcją aktu przeproszenia jest regulacja relacji interpersonalnych [Carreira 1995, 105]. Przyczyną do wypowiedzenia przeproszenia jest zatem nie tyle dążenie mówiącego do okazania emocji, ile przede wszystkim chęć zażegnania dysharmonii w grupie społecznej [Marcjanik 2000, 219]. Przeproszenie jest aktem reaktywnym, stanowi reakcję nadawcy „na jego wykroczenie przeciwko ogólnie przyjętej normie” [ibidem]. Podsumowując tę część rozważań, warto przytoczyć konstatację Catherine Kerbrat-Orecchioni, iż bardziej właściwe wydaje się „rozważenie przeproszenia jako działania naprawczego, którego celem jest przywrócenie równowagi w interakcji społecznej” [Kerbrat-Orecchioni 1998, 148]. Wypada zwrócić uwagę na to, że w powyższych stwierdzeniach przeproszenie stanowi okazanie skruchy po wyrządzeniu komuś krzywdy i nie jest emocjonalnym wyrazem żalu.

Przechodząc do omówienia struktury aktu przeproszenia, należy stwierdzić, że zależy ona od stopnia szkodliwości przewinienia z punktu widzenia odbiorcy, jak również sytuacji komunikacyjnej [Marcjanik 2000; Johnen 2017]. W przypadku mniej poważnych wykroczeń wystarczy akt w postaci najprostszego pod względem formalnojęzykowym wyrażenia *Desculpa* (przepraszam w kontakcie nieoficjalnym) lub *Desculpe* (przepraszam w kontakcie oficjalnym); w razie przewinień dużej wagi struktura aktu przeproszenia jest bardziej

złożona i rozbudowana². Niezależnie od wagi przewinienia intencja przeprosin może być sprowadzona do wariantu: „mówię ci, że chcę, abys wiedział, że ja ciebie przepraszam” [Ożóg 1990, 46]. Wymienimy możliwe do wystąpienia wybrane komponenty aktu przeproszenia, których użycie zależy od wymiaru przewinienia: zastosowanie określeń wymagających uwagi (np. formy adresatywne); użycie formuły przeproszenia z wyrażeniami, których celem jest wzmocnienie mocy illokucyjnej przeproszenia (np. modyfikatory przysłówkowe, partykuła grzecznościowa *por favor*); odniesienie do uczuć słuchacza, gest, mimika; zrozumienie reakcji słuchacza, oświadczenie o swoim stanie emocjonalnym (zwykle wstyd lub zakłopotanie); odrzucenie odpowiedzialności i przyznania się do winy, zrzeczenie się odpowiedzialności; oskarżenie słuchacza; pytanie o zaakceptowanie przeproszenia; propozycja naprawy sytuacji; obiecanie poprawy; próba odwrócenia uwagi od wydarzenia, które miało miejsce (kwestionowanie normy, udawanie niezrozumienia zaistniałej sytuacji); złożenie propozycji rekompensaty dla uspokojenia słuchacza. Tak jak zostało zaznaczone wyżej, nie wszystkie przedstawione elementy muszą być obecne w akcie przeproszenia. Ich użycie jest zależne od wagi wykroczenia, a następnie od zastosowanej grzecznościowej strategii, adekwatnej do danej sytuacji komunikacyjnej.

Metodologia

Korpus niniejszej analizy stanowią dane uzyskane na podstawie testu diagnostycznego [Blum-Kulka i in. 1989], przeprowadzonego wśród studentów języka portugalskiego jako obcego. Ankietowani to uczniowie kierunku iberystyka, specjalność: portugalistyka Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej w Lublinie, w wieku od 19 do 24 lat. Respondenci odpowiadają grupie zaawansowania językowego B2. Na tym poziomie zaawansowania zgodnie z Europejskim Systemem Opisu Kształcenia Językowego uważa się, że uczniowie posiadają zdolność do formułowania i użycia, w odpowiednim kontekście, dużej części aktów mowy. Grupa respondentów liczyła 32 osoby. Ankietowani mieli za zadanie ułożyć dwa dialogi w dwóch typach kontaktu: nieoficjalnym (kolega – kolega) i oficjalnym (uczeń – nauczyciel). Propozycja ułożenia wypowiedzi uwzględnia z jednej strony relację zależności między rozmówcami, a z drugiej – różny stopień zażyłości między nimi. Zaprezentowane scenariusze odzwierciedlają sytuacje realne i wiarygodne:

² Małgorzata Marcjanik pisze, że „obrażenie uczuć czy naruszenie godności partnera uchodzi za przewinienie dużej wagi, nieumyślne potrącenie partnera traktowane jest jako rzecz błaha” [Marcjanik 2000, 219].

SYTUACJA 1

W kawiarni

Pedro/Maria umówił(a) się z kolegą (koleżanką) na spotkanie, ale przyszedł (przyszła) spóźniony(a). Co powiedział(a)?

Pedro/Maria:

SYTUACJA 2

Na uniwersytecie

Student/studentka jest umówiony(a) na konsultacje z profesorem, ale przyszedł (przyszła) spóźniony(a). Co mówi?

Student/studentka:

Powyższe sytuacje miały na celu zrealizowanie aktu przeproszenia za spóźnienie, w przypadku sytuacji 1 oczekiwano nieformalnych przeprosin, natomiast w sytuacji 2 – oficjalnych. Przejdziemy teraz do analizy danych i spróbujemy odpowiedzieć na pytanie: jakich strategii użyli respondenci, przepraszając za spóźnienie. Czy wybierając daną strategię wzięli pod uwagę czynniki, m.in. stopień zażyłości między rozmówcami, relację zależności [Brown, Levinson, 1987; Blum-Kulka i in. 1989], które wpływają na pragmatyczne wybory rozmówców.

Analiza danych

Z zebranego korpusu wynika, że respondenci stosowali w swoich wypowiedziach kilka strategii, które umożliwiły im zrealizowanie przeproszenia:

1. Strategia samodzielnego aktu przeproszenia
2. Strategia usprawiedliwienia
3. Strategia o charakterze naprawczym
4. Strategia unikania odpowiedzialności

Zobaczmy zatem procentowy udział strategii w grupie zaawansowania językowego B2 (tabela 1).

Tabela 1. Procentowy udział strategii aktu przeproszenia w kontakcie oficjalnym i nieoficjalnym na poziomie zaawansowania językowego B2

Strategie aktu przeproszenia	Poziom B2	
	Kontakt nieoficjalny (w %)	Kontakt oficjalny (w %)
Strategia samodzielnego aktu przeproszenia	43	52
Strategia usprawiedliwienia	31	43
Strategia o charakterze naprawczym	22	5
Strategia unikania odpowiedzialności	4	0

Źródło: opracowanie własne

Z tabeli 1 odczytujemy, że zarówno w kontakcie oficjalnym, jak i nieoficjalnym respondenci najchętniej wybierali samodzielny akt przeproszenia. Jednak różnica procentowa między użyciem pierwszej strategii a drugiej jest niewielka w obu typach kontaktu. Możemy uznać, że wielu ankietowanych sięga po strategię usprawiedliwienia w celu złagodzenia poczucia winy, co też powoduje, że jest najczęściej używana po samodzielnym akcie przeproszenia. Zaobserwowaliśmy, że respondenci stosują usprawiedliwienie w kontakcie oficjalnym częściej niż w nieformalnym. Inni decydują się złożyć propozycję rekompensaty poprzez użycie środków wyrazu o charakterze naprawczym. Zgodnie z danymi zawartymi w tabeli 1, trzecia strategia jest najczęściej używana przez respondentów w kontakcie nieoficjalnym. Być może niektórzy ankietowani przyznając się do winy, próbują zminimalizować stopień popełnionego wykroczenia. Czwarta strategia była najrzadziej wybierana przez respondentów i zaskakuje faktem, że żaden z ankietowanych w kontakcie oficjalnym nie zdecydował się na jej wybór. Przedstawione dane są dowodem na istnienie świadomości wśród ankietowanych, że nie należy uchylać się od odpowiedzialności, szczególnie w przypadku osoby stojącej wyżej w hierarchii społecznej. W tym miejscu należy również dodać, że wszyscy ankietowani zostali wychowani w polskiej tradycji i kulturze, w związku z tym w pragmatycznych wyborach środków wyrazu kierują się zasadami modelu polskiej grzeczności językowej. Zasady, o których mowa, to m.in. okazywanie skruchy za nietakt, delikatność, okazywanie szacunku rozmówcy [Ożóg 2001].

Przejdźmy zatem do pierwszej strategii, którą zastosowali respondenci: samodzielny akt przeproszenia. Przeproszenie zostało wyrażone w sposób bezpośredni. Należy podkreślić, że w większości zebranego korpusu zauważamy użycie czasownika *desculpar* (przepraszać) w formach trybu rozkazującego: dla drugiej osoby w kontakcie nieoficjalnym *desculpa* (przepraszam) i trzeciej osoby w kontakcie oficjalnym *desculpe* (przepraszam pania/pana). To najczęściej wybierany formalny środek językowy przez respondentów, zaraz za nim występuje wyrażenie performatywne *pedir desculpas* (dosł. prosić o wybaczenie). W wielu przypadkach ankietowani uznali, że sama forma przepraszam jest niewystarczająca ze względu na rodzaj kontaktu. Zatem moc grzecznościową przeproszenia respondenci zwiększali za pomocą użycia modyfikatora przysłówkowego *imensa* (dosł. ogromna), *muito* (bardzo), zwrotów powitalnych, form adresatywnych oraz powtórzeń *desculpa*, *desculpa*. W kilku przypadkach studenci sięgają po zwrot *muito sinceramente* (bardzo szczerze), który ma skłonić odbiorcę do zaaprobowania słów nadawcy, jak również doprowadzić do sytuacji, w której adresat bez zastrzeżeń przyjmie zapewnienie mówiącego o szczerości jego przeprosin. Niżej przytaczamy przykłady wyekscerpowane z korpusu:

Desculpe (B2: 30). Przepraszam (w kontakcie oficjalnym).

Desculpe pelo atraso (B2: 2). Przepraszam za spóźnienie.

Deculpe muito pelo atraso (B2: 4). Przepraszam bardzo za spóźnienie.

Peço desculpa pelo atraso (B2: 15). dosł. Proszę o wybaczenie spóźnienia.

Olá, muito desculpa, estou atrasado (B2: 10). Cześć, przepraszam bardzo, jestem spóźniony.

Professor, peço imensa desculpa (B2: 16). Panie Profesorze, proszę o wybaczenie spóźnienia.

Desculpa, muito sinceramente, desculpa (B2: 28). Przepraszam, szczerze przepraszam.

Wraz z formą czasownika *desculpar* (przepraszać) w trybie rozkazującym może wystąpić zaimek dopełnienia bliższego, zarówno w kontakcie oficjalnym, jak i nieoficjalnym. Możliwe jest również użycie partykuły *lá*³, pełniącej funkcję ekspresywną. Akt przeproszenia, któremu towarzyszy przysłówek *lá*, jest używany wśród młodzieży i w młodszych grupach wiekowych, ponieważ przekazuje jeszcze bardziej nieformalną wartość niż imperatywna forma werbalna czasownika *desculpar*. Zebrane dane pozwalają stwierdzić, że samo użycie czasownika *desculpar* nie sprawia kłopotów, natomiast w zebranych korpusie nie odnotowaliśmy współwystąpienia partykuły *lá*. Zauważyliśmy, że tylko jeden student sięgnął w kontakcie oficjalnym po zaimek dopełnienia dalszego *lhe* (jemu/jej) ze strukturą *pedir desculpas* (prosić o wybaczenie), co ilustruje poniższy przykład:

Peço-lhe imensa desculpa, professor (B2: 9). Proszę pana panie profesorze o wybaczenie.

Wśród odpowiedzi studentów znajdują się przykłady, które zasługują na komentarz:

Senhor Professor, sinto-me muito desculpa por atrasar-me (B2:20). Panie Profesorze, przykro mi, że się spóźniłem, przepraszam.

Amigo, cheguei com atraso. Perdoe-me (B2: 26). Przyjacielu, przyszedłem spóźniony. Wybacz mi.

W powyższych odpowiedziach studenci postanowili użyć czasownika *sentir* (czuć) i *perdoar* (wybaczyć), aby wyrazić ubolewanie nad popełnionym występkiem. Możliwe, że w pierwszym przykładzie student nawiązał do zwrotu w języku polskim: *przepraszam, przykro mi*, dokonując dosłownego tłumaczenia wspomnianego wyrażenia. Zatem w nauczaniu aktu przeproszenia w języku portugalskim należy wyjaśnić, że chociaż czasownik *sentir* (czuć) służy do wyrażenia uczuć, nie jest używany do formułowania omawianego aktu mowy. Wróćmy jeszcze do przykładu, w którym jeden z respondentów użył czasownika *perdoar* (wybaczyć). Użycie tego czasownika jest jedną z możliwości wyrażenia przeproszenia. Należy stwierdzić, że jest to jeden z niewielu respondentów, który wykazał się znajomością czasownika *perdoar* (wybaczać). Z powyższych rozważań wynika, iż w niektórych przypadkach brakuje wyraźnego rozróżnienia wśród użytych przez respondentów form dla kontaktu oficjalnego i nieoficjalnego na poziomie zaawansowania B2.

³ W *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* czytamy: „używa się formy *lá* w funkcji ekspresywnej, zazwyczaj po formie czasownika w trybie rozkazującym w celu zachęcenia do rozmowy (np: *olhe lá, não se distraia*)”.

Drugą strategią stosowaną wśród badanych jest strategia usprawiedliwienia. Z przeprowadzonej analizy wynika, że część studentów uznała samodzielny akt przeproszenia za niewystarczający do zażegnania niebezpieczeństwa konfliktu. Ankietowani, chcąc zachować twarz, wybierali metodę usprawiedliwienia swoich czynów, polegającą na wyjaśnieniu przyczyn zaistniałej sytuacji. Z zebranego materiału wynika, że respondenci chętniej używali strategii usprawiedliwienia w kontakcie oficjalnym. Warto dodać, że ankietowani w zakresie formułowania konstrukcji przyczynowych jako usprawiedliwień wykazują się dobrą znajomością języka portugalskiego. W tym miejscu należy również podkreślić, że studenci po popełnieniu przewinienia czują się zobowiązani do wykonania przeproszenia i wyjaśnienia przyczyn zaistniałej sytuacji. Można stwierdzić, że respondenci przestrzegają ważnej reguły dla zjawiska uprzejmości, zaproponowanej przez George'a Lakoffa (1973), mianowicie: wyrażaj się grzecznie, tzn. bądź przyjazny, stwórz twojemu rozmówcy przyjazne odczucie. Zatem wyrażenie grzeczności polega na zwerbalizowaniu przeproszenia i wytłumaczeniu ewentualnych przyczyn przewinienia. Przyjrzyjmy się zatem, jakiego rodzaju usprawiedliwień użyli studenci w obu typach kontaktu.

W kontakcie oficjalnym większość wymieniała konkretne i nieprzewidziane wcześniej trudności, które uniemożliwiły przybycie na wyznaczoną godzinę. Niektórzy podali jako przyczynę spóźnienia wypadek na drodze, inni wzmógłony ruch, jeszcze inni problemy rodzinne czy złe warunki atmosferyczne:

O caro professor, desculpe o atraso, por favor, por este acidente terrível (B2:25). Panie Profesorze, przepraszam za spóźnienie z powodu strasznego wypadku

Desculpe, atrasei-me. Porque apanhei muito trânsito (B2: 24). Przepraszam, spóźniłam się z powodu dużego ruchu na drodze.

Desculpe senhor professor por ter chegado atrasado, apanhei chuva no caminho e não consegui chegar a tempo (B2: 1). Przepraszam panie profesorze, złapał mnie deszcz i nie zdążyłam na czas.

Senhor Professor, peço imensa desculpa, tive um problema com a minha avó (B2:6). Panie Profesorze, proszę o wybaczenie, miałam problem z babcią.

Kolejną przyczyną wymienianą przez studentów była przedłużająca się wizyta u lekarza, jak również wykonanie czynności, które spowodowały spóźnienie. Wydaje się, że te ostatnie, w kilku przypadkach, mają formę narzekania⁴:

Boa tarde senhor professor, desculpe, cheguei com atraso. Fui para médico e esperei lá durante muito tempo (B2: 23). Dzień dobry panie profesorze, przepraszam za spóźnienie. Poszłam do lekarza i czekałam na wizytę.

Senhor Professor, desculpe, tive de fazer compras. Eu faço compras em casa. Isto ocupa muito tempo. Estou farta (B2: 8). Panie Profesorze, przepraszam, musiałam zrobić zakupy. To ja robię zakupy w domu. To zajmuje dużo czasu. Mam tego dosyć.

⁴ Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Jolanty Antas: „tajemnicą udanej konwersacji jest w Polsce zdolność szybkiego przejścia do narzekania. Konieczne jest więc albo wyliczenie szeregu uciążliwości dnia codziennego, albo przegląd niedogodności własnego życia, albo szybkie wyliczenie nieszczęść świata, albo poskarżenie się na coś (pogodę, stan zdrowia itp.) (...)” [Antas 2002, 347].

W kontakcie nieoficjalnym respondenci stosowali akty usprawiedliwienia mniej rozbudowane pod względem formalnym i bardziej bezpośrednie. Być może na taki stan rzeczy ma wpływ typ relacji między nadawcą a odbiorcą, którzy znajdują się w stosunkach koleżeńskich. Kilka osób jako przyczynę spóźnienia podało zaspanie, jeszcze inni zapomnieli telefonu i tłumaczyli się potrzebą powrotu do domu. Poniżej znajdują się przykłady, które ilustrują omawiane formy usprawiedliwienia:

Ana, desculpa, cheguei atrasada porque me levantei tarde (B2: 8). Przepraszam Aniu, przyszedłam spóźniona ponieważ wstałam trochę później.

Desculpe muito pelo meu atrasado. Deixei o meu telemóvel em casa (B2: 11). Przepraszam bardzo za spóźnienie. Zostawiłam telefon w domu

Należy również podkreślić, iż w zebranych materiale możemy wyróżnić przykłady, w których studenci chętnie sięgali po akt mowy powitania w celu uzupełnienia formy usprawiedliwienia i całego aktu przeproszenia.

Boa tarde, senhor professor. Desculpe chegar atrasado por causa do acidente (B2: 14). Dzień dobry panie profesorze. Przepraszam, że przyszedłam spóźniona z powodu wypadku.

Olá Ana, desculpa pelo atraso. O meu telefone ficou em casa (B2: 18). Cześć Aniu, przepraszam za spóźnienie. Zostawiłam telefon w domu.

Użycie różnych form usprawiedliwienia wskazuje na możliwie szeroką interpretację ze strony odbiorcy, ale tym samym pozwala zachować twarz osobie przepaszającej.

Strategia mająca charakter naprawczy była jedną z rzadziej stosowanych wśród respondentów. Studenci sięgali w swoich wypowiedziach po obietnicę i zapewnienie o niepowtarzaniu w przyszłości tego samego przewinienia. Jest to strategia mająca na celu zachowanie twarzy nadawcy, ale pozwala również na stworzenie warunków do zaakceptowania przeprosin przez osobę przepaszaną. Przedstawione przykłady dowodzą, że niektórzy respondenci oferowali rekompensatę jako rodzaj zadośćuczynienia za popełnione przewinienie. Oto wypowiedzi ankietowanych, które potwierdzają powyższe informacje:

Desculpa, prometo que isto não se repete. (B2: 7). Przepraszam, obiecuję, że to już się nie powtórzy.

Desculpa pelo atraso. Vamos tomar cerveja, eu pago (B2: 28). Przepraszam za spóźnienie, pójdziemy na piwo, ja płacę.

Desculpa, mil desculpa!, Peço imensa desculpa! Vamos almoçar e eu pago, o que achas? (B2: 10). Przepraszam, bardzo przepraszam! Idziemy na obiad? Płacę. Co o tym myślisz?

Jak pokazują powyższe przykłady, omawiana strategia była używana głównie w kontakcie nieoficjalnym. Można zatem stwierdzić, że ankietowani „starają się stworzyć pozytywny obraz własnej osoby, stosując różne strategie grzeczności, aby rozmówca zaakceptował ten obraz i aby czuł, że partner ma pozytywny obraz jego osoby” [Skudrzyk 2007, 106].

Jako czwartą odnotowano strategię unikania odpowiedzialności. Mimo iż mówiący nie zaprzecza swojej winy, próbuje zminimalizować wagę zaistniałej sytuacji, argumentując, że rzekome przewinienie ma niewielkie znaczenie. Stara się przenieść odpowiedzialność na innych, również na osobę przepraszaną:

Desculpa o atraso, mas a viagem nos autocarros demora muito. (B2: 12). Przepraszam za spóźnienie, ale podróż autobusem trwa długo.

Desculpa, telefonei-te, mas não atendeste o telefone (B2: 27). Przepraszam, dzwoniłem do ciebie, ale nie odebrałaś telefonu.

Desculpa por me atrasar, telefonei-te mas não atendeste. Eu vou pagar o café, o que achas? (B2: 5). Przepraszam za spóźnienie, próbowałam dzwonić, ale nie odebrałaś, płacę za kawę.

W pierwszym przykładzie respondent próbuje zminimalizować odpowiedzialność, przenosząc ją na źle funkcjonujące środki transportu. W kolejnym zdaniu, po bezpośrednim wyrażeniu skruchy nadawca stara się obciążyć drugą osobę odpowiedzialnością, twierdząc, że próbował zadzwonić, ale rozmówca nie odebrał telefonu. W ostatnim przykładzie ankietowany ucieka się do strategii o charakterze naprawczym – proponując rozmówcy kawę. Tym samym można stwierdzić, że „stara się zachować własną twarz, dbając jednocześnie o twarz rozmówcy” [Skudrzyk 2007, 106]. Omawiana strategia została wybrana przez studentów w kontakcie nieoficjalnym.

Podsumowanie

Akty mowy są podstawową jednostką komunikacji językowej [Searle 1979] i dlatego też powinny zajmować szczególnie miejsce w procesie nauczania języków obcych. Zebrany materiał badawczy pozwala na wyciągnięcie kilku wniosków, odnoszących się do językowych strategii aktu przeproszenia użytych przez studentów. Przede wszystkim należy podkreślić, że respondenci sięgali w wypowiedziach po określniki, które pełnią funkcję o charakterze grzecznościowym (np. formy adresatywne, modyfikatory przysłówkowe, zwroty powitalne itp.), starając się maksymalizować uprzejme zachowanie. Zgodnie z procentowym udziałem strategii aktu przeproszenia duża część respondentów zastosowała dwie strategie: samodzielny akt przeproszenia i strategię usprawiedliwienia. Wydaje się, że samodzielny bezpośredni akt przeproszenia wyraża minimum grzeczności, natomiast poprzez zastosowanie strategii usprawiedliwienia wypowiedzi studentów są bardziej uprzejme i ma to związek z byciem delikatnym i okazywaniem szacunku rozmówcy. W analizowanych przykładach można zaobserwować brak z jednej strony różnorodności form wyrażania przeprosin, z drugiej natomiast – stopniowości grzecznościowych form omawianego aktu mowy. W związku z tym to na wykładowcy częściowo spoczywa odpowiedzialność za skuteczne wprowadzanie i rozwijanie pragmatycznych wyborów i form aktu przeproszenia.

Bibliografia

- Antas Jolanta. 2002. *Polskie zasady grzeczności*. W: *Język trzeciego tysiąclecia II*. T. 1: *Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*. Red. Szpila G. Kraków: Tertium: 347-363.
- Austin John. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bańko Mirosław. (2000). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Blum-Kulka Shoshana et. al. 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey: Ablex.
- Brown Penelope. Levinson Stephen. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carreira Maria Helena Araújo. 1995. *Pedido de desculpa e delicadeza: para o estudo dos seus processos linguísticos em português*. W: *Actas do X Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Org. Associação Portuguesa de Linguística. Lisboa: APL: 105-116.
- Dicionário Priberam da Língua Portuguesa*. W: <https://dicionario.priberam.org/la> [Dostęp 20 IV 2020].
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. 2003. Red. Polański K. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Europejski System Opisu Kształcenia Językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*. W: https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/attachments/ESOKJ_Europejski-System-Opisu.pdf [Dostęp 6 V 2020]
- Johnen Thomas. (2017). *O ato de fala desculpa numa gramática comunicativa do português*. W: *Actas do V Simpósio Mundial de Estudos de Língua Portuguesa, Simpósio 14 Gramática comunicativa da língua portuguesa*. Universita del Salento: 319-338.
- Kerbrat-Orecchioni Catherine. 1998. *Les interactions verbales: variations culturelles et échanges rituels*. Paris: Armand Colin.
- Leech Geoffrey Neil. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Lima José Pinto de. 2007. *Pragmática linguística*. Lisboa: Caminho.
- Lipczuk Ryszard. 1999. *O wielość i wieloznaczności terminów (na przykładzie klasyfikacji aktów mowy)*. „Lingua ac Communitas” nr 9: 169-176.
- Marcjanik Małgorzata. 2000. *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego.
- Mateus Maria Helena i in. 2003. *Gramática da Língua Portuguesa*. Lisboa: Caminho.
- Ożóg Kazimierz. 1990. *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” R. CMXIII, nr 98.
- Ożóg Kazimierz. 2001. *Uwagi o współczesnej polskiej grzeczności językowej*. W: Ożóg K. *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza” 73-84.
- Searle John R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Skudrzyk Aldona. 2007. *Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa)*. W: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*. Red. Achtelik A., Tambor J. Katowice: Wydawnictwo Gnome: 105-122.
- Wierzbicka Anna. 1983. *Genry mowy*. W: *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Red. Dobrzyńska T., Janus E. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 125-137.

